

Osmanlı döneminden günümüze Saraybosna müslüman mezar taşları

Nurcan BOŞDURMAZ*, Ayla ÖDEKAN, Edhem ELDEM

İTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Programı, Taşkışla, İstanbul

Özet

Bosna-Hersek'in başkenti Saraybosna 15. yüzyıla gelene kadar küçük bir kasabayken Osmanlı döneminden sonra şehir görüntüsü almış ve ardından da bölgenin önemli şehirlerinden birisi olmuştur. Günümüzde hâlâ bölgede Osmanlı döneminden kalan mezar taşları bulunmaktadır. 2007 yılında Saraybosna'da yapılan katalog çalışmasında 15. yüzyıldan 21. yüzyıla kadar tarihlenen 193 mezar taşı tespit edilmiştir. Bölgede kullanılan Osmanlı dönemi mezar taşı modellerinin ilk örnekleri İstanbul ya da Üsküp şehirlerinden 15. yüzyılda gelmiş olmalıdır. İlk gelen mezar taşı modellerinin bazılarının üzerlerinde herhangi bir kitabê bulunmadığı da Kovaçi mezarlığındaki 15. yüzyıla ait olduğu düşünülen kitabêsiz mezar taşlarına bakılarak ileri sürülebilir. 16. yüzyıla ait olan ve sayıca çok az bulunan kitabêlerde "kad entekale el-merhûm..." biçiminde başlayan Arapça kalıplar yerini Osmanlı Türkçesi ile yazılmış kitabelere bırakır. Mezar taşlarının üzerindeki kitabêlerde sıklıkla "Hüve'l-Hayyü'l-Bâkî" ve "Ah mine'l-mevt" kalıplarının kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bölgedeki Osmanlı dönemi Müslüman mezar taşları hiçbir zaman imparatorluk merkezindeki kadar biçimsel çeşitlilik göstermez, ama biçimleri göz önüne alındığı zaman özgün oldukları söylenebilir. Kadın mezar taşları üçgen alınlıklı, az bezemeli ve gösterişten uzak modellerdir, fakat birkaç istisnai durum da söz konusudur. Erkek mezar taşlarında ise çeşitlilik başlıklardan kaynaklanmaktadır. Çalışmanın sonunda Saraybosna'daki mezar taşlarının hem Osmanlı hem Ortaçağ Bosnasının kültürel etkileri altında yapıldığı ortaya çıkmış ve bu mezar taşları Müslüman Boşnakların sembolü haline gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Mezar Taşları, Bosna-Hersek, Saraybosna mezar taşları.

*Yazışmaların yapılacağı yazar: Nurcan BOŞDURMAZ. nbosdurmaz@yahoo.com; Tel: (212) 311 52 64.

Bu makale, yazar tarafından İTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Programı'nda tamamlanmış olan "Bosna-Hersek Osmanlı dönemi müslüman mezar taşları" adlı doktora tezinden hazırlanmıştır. Makale metni 22.07.2009 tarihinde dergiye ulaşmış, 03.02.2010 tarihinde basım kararı alınmıştır. Makale ile ilgili tartışmalar 31.03.2010 tarihine kadar dergiye gönderilmelidir.

Sarajevo Muslim tombstones from Ottoman period till today

Extended abstract

This study aims to research the Muslim grave-stones during Ottoman period in Bosnia-Herzegovina dating from the period 15th to 19th century by comparing them with the ones in İstanbul, Edirne, Bursa and İznik and to find out the extent of the influence of the earlier periods on today's gravestone building in the region. The regions of Sarajevo, Mostar, Livno and Glamoç where there are many Ottoman gravestones were specifically chosen in order to carry out the study. In these regions, 277 gravestones were identified and inventoried in terms of their forms, epigraphs and motifs. Each gravestone in the inventory was sketched and the epigraphs on them were deciphered. Besides, taking other studies on the subject into consideration, the gravestones in the region of Bosnia-Herzegovina were analysed. 193 gravestones of them were identified in Sarajevo. This city was a little town until the 15th century but after the Ottoman conquest it became the most important city of the region. First Muslim grave-stones's samples might have been imported to this area from İstanbul or Uskup. Some tombstones does not have epitaphs and they would have been erected during conquest for Ottoman soldiers or Ottoman rulling class who died in Sarajevo. Gravestones which were belonged to 16th century have Arabic epitaphs which begins with "kad entekale el-merhûm..." are very few. Afterwards epitaphs were written in Ottoman Turkish language and frequently those epitaphs began with "Hüve'l-Hayyü'l-Bâkî" or "Ah mine'l-mevt". However, in 16th century some inscriptions on tombstones are written in Bosnian language by using Bosançitsa alphabeth. Bosnian people after the Ottoman conquest became Moslem but learning Ottoman Turkish language takes long time so they preferred to write inscriptions in Bosnian language. Muslim gravestones in this area are not well-decorated as in capital cities of Ottoman Empire. Women gravestones in this city has only one shape which is called pediment. Very few

samples have different form which are in mosque's hazire or graveyards. Those tombstones belong to upper class families and probably are imported from İstanbul or Üsküp for them. In addition to that some women tombstones have fes but those are very few. Men gravestones have turban. This form is the basic form of Ottoman tombstones. In the center of empire, this basic form was developed by stone-makers. They were educated by masters who are working in palace. They were the members of ehl-i hiref However, in Sarajevo stone-makers had very few models and they were not the member of palace's artist groups. In Sarajevo center there is a tombstone which has unique form. It is in Ali Pahsa Mosque. M. Mujezinoviç claimed that this grave belongs to son of Tatar Shah. Food stone and head stone are well-decorated, all these symbols can find other tombstones in Sarajevo. These symbols are birds, axe, hand, arrow, bow, yataghan, moon, knobs, animal. On facade of stones there is not any inscription. This grave is dated back to 15th century. Women tombstones have few symbols especially in 19th century, whose facade of stones is decorated by circles, flowers and very few of them have trees (cypres tree).

In conclusion, it has been found out that the present-day gravestones of Muslim Bosnians in the region of Bosnia-Herzegovina are built under the influence of both the Ottoman culture and the Bosnian culture of the Middle Ages, and that the gravestones have become a symbol for Muslim Bosnians. However, the present-day gravestones in Turkey differ from the ones in Bosnia-Herzegovina in that they are not built under the influence of the Ottoman culture. This is because Turkey and Bosnia-Herzegovina underwent different developments in the course of their history, especially in the 21st century. Specifically, the Turkish Republic, established after the collapse of the Ottoman Empire, underwent a swift transition period due to fundamental revolutions leading to a different social structure.

Keywords: Ottoman gravestones, Bosnia-Herzegovina, Sarajevo muslim gravestones.

Giriş

Bosna-Hersek, Osmanlı idaresinden ayrıldığı 19. yüzyıl sonlarına kadar imparatorluk için en önemli bölgelerden biri olarak tanımlanmıştır. Bosna-Hersek'te Osmanlı dönemi mezar taşlarının en çok bulunduğu yer Saraybosna'dır. Ne zaman kurulduğu yeterince açıklık kazanmayan bu şehrin, Osmanlıların ilk dönemlerinde köy büyüklüğünde bir pazar yeri olduğu bilinmektedir. 1489 Tarihli Tahrir Defteri'ne göre o dönemde bölgede sadece üç mahalle bulunmaktadır. Bu tarihten itibaren her geçen gün büyüyen Saraybosna'nın en dikkat çekici gelişimi 1521-1541 yılları arasında Gazi Hüsrev'in sancak beyliği sırasında olmuştur. Cami, medrese, kütüphane, hamam, iki adet han ve bir bedesten inşa ettirerek şehrin gelişimine önemli katkıda bulunan Gazi Hüsrev Bey'in kurduğu vakıf 20. yüzyıla kadar işlerliğini devam ettirmiştir.

Osmanlılar döneminde Saraybosna, civar köylerden de göç alan bir şehirdi. Eski sokak adlarının çoğu bu köy isimlerinden oluşur. 16. yy. sonlarına gelindiğinde toplam 93 mahalleden ikisi Hristiyan, 91'i ise Müslümandır. Aynı yüzyılda şehre Ragusalı tüccarlardan oluşan Hristiyan bir grup ve küçük bir Musevi cemaati de eklenmişti. Toplamda altı köprü, altı hamam, üç bezistan, birkaç kütüphane, altı tekke, dokuzdan fazla mektep ve yüzden fazla cami ile oldukça yüksek hayat seviyesine sahip bir şehirdi. 17. yüzyılın ortalarında kente gelen Evliya Çelebi 17.000 ev, 104 cami ile 108 dükkânlık bir pazarın bulunduğunu söyler (Malcolm, 1999: 126). Ayrıca Saraybosna, dar ve dolambaçlı sokakları, arka bahçeli ve yüksek duvarlı evleriyle tipik bir Osmanlı şehri özelliği gösteriyordu.

Kovaçi mezarlığı

Saraybosna'daki en eski mezarlık şehrin merkezinde Mahalle-i Mekabir adı verilen yerde bulunmaktadır. Eskiden dokuz parsel üzerinde bulunan, taş ustası anlamına gelen Kovaçi adıyla anılan yerde mezarlar şimdi sadece beş küçük parsel üzerindedir. Diğer parsellerdeki taşlar başka yerlere nakledilmişlerdir. M. Mujezinoviç çalışmasını hazırlarken bu mezarlıkta 200'den fazla mezar taşı olduğunu, daha önceki

dönemelerde ise burada 400'den fazla mezar taşının bulunduğunu söyler. Üzerinde kitabe bulunan 165 taş olduğunu belirten araştırmacı, bu taşların en eskisinin 1545 en yenisinin ise 1878 tarihli olduğunu tespit etmiştir. 1964 senesinde mezarlık düzenlenmiş ve yürüme yolları yapılmıştır. Günümüzde bu mezarlık halen varlığını korumakla beraber pek çok taş kayıptır veya toprak altında kalmıştır (Şekil 1 ve Şekil 2).

Şekil 1. Kovaçi Mezarlığı (Mujezinovic, 1982: 133)

Şekil 2. Kovaçi Mezarlığı'nın 2007 yılına ait fotoğrafı

Özellikle üzerinde herhangi bir işaret olmayan fakat başlık kısımlarına bakılarak Osmanlı dönemine ait olduğu tespit edilen taşların çoğu bu bölgede sayıca az olan Ortaçağ Bosnası'na ait olduğu düşünülen mezar taşları ile yan yanadır. Dolayısıyla Osmanlı öncesinde mezar bölgesi olarak kullanılan yerlerin işlevsel açıdan yine

kullanılmakta olduğu görülmektedir. 15. yahut 16. yüzyıla ait olduğu düşünülen mezar taşları hakkında ayrıntılı bir tespit Şefik Beşlagiç tarafından yapılmıştır:

“...En eski nişanların kesin şekilde sınıflandırılmasını şu anda yapmak zordur. Mehmet Mujezinoviç'e göre onların şekillerinin üç ana grubu vardır: büyük obeliskler, iki taraflı çatı gibi sona eren rustik (kaba, taşralı) direkler ve beceriksizce işlenmiş sarıklı nişanlar. Büyük obeliskler genel obelisklerden ayırmak için bir sebep görmüyorum ve bunlar ana gruplardan da değildir, sonra bütün direkler (stela) rustik değildir ve iki taraflı çatı olarak da sona ermektedir. Bunun yanında sarıklı fakat pek de “beceriksiz” sayılmayacak şekilde nakşedilmiş nişanlar vardır. Buna göre bunların genel şekillerin stela, obelisk ve sarıklı nişanlar olarak tasnif etmek daha doğru olur ve eğer obeliskler ve sarıklı nişanlar direk ancak farklı üst kısımları olan direkler ise, o zaman bütün en eski nişanlar basit olarak iki ana gruba tasnif edilebilir: stelalar ve direkler. Stelalar daha çok iki, bazen de üç taraflı çatı şeklinde biten geniş taş tahtası şeklindedir. Daha çok üst kısımları alt kısımlarından daha geniştir, ancak tersi de mevcuttur. Direkler ise, üst tarafta piramit şeklini alan, yarım küre veya sarıklı biten ve üstünde sivri uç (mücevez) bulunan, dönen boyun şeklini alan dört taraflı prizma şeklinde taşlardır ve birbirine yakın genişlik ve kalınlığındadır. Piramit ve yarım küreli direklerin genelde görece uzun oldukları için onları obelisk diye adlandırmaktayız. Buna göre direkler obelisk ve sarıklı nişan olarak ayrılabilir. Bu tasnifi çok kesin almamak gerekir çünkü çok sayıda ara şekil ve varyasyon vardır. Mesela bazı direkler ne piramit ne de sarıklı biter, aksine biraz yuvarlatılmış veya iki taraflı çatı olarak, yarım küreli veya onsuz, ayrıca piramit şeklinde ancak yarımküresi olmayan direkler de vardır.” (Beşlagiç, 1978: 13).

Kovaçi Mezarlığı'nda bulunan mezar taşlarının bir kısmının üzerinde kitabe bulunmamaktadır. Saraybosna'nın pek çok yerinde rastlanan bu tip mezarlar hakkında yorum yapmak zor olsa da; mezarların üzerindeki çeşitli semboller, bezeme-

ler veya serpuş kısımlarındaki başlıklar tarihlendirme için zaman zaman ipuçları vermektedir.

Osmanlı Türkçesi'nin ancak fetihten bir süre sonra kullanılmaya başlandığı düşünülürse serpuşlu mezar taşlarının kitabesiz olması normaldir. Sonuçta sonradan Müslüman olmuş kişilerin mezar kitabeleri ancak bir süre sonra Arap harfli metinlere ve dolayısıyla da Osmanlı Türkçesi'ne dönüşmüş olmalıdır; işte bu geçiş döneminde mezar taşlarının üzerine muhtemelen sonradan Müslüman olan Slavlar herhangi bir yazı veya işaret koymamış olmalıdırlar. Bir başka neden de şu olabilir: Orada ölen Osmanlı askerleri için bir taş yapmak, üzerine de kitabe yerleştirmek, merkezden uzak olma nedeniyle zor bir iştir. Dolayısıyla mezar üzerine kavuklu bir taş dikmek işi pratikte çözmüş olabilir. Yukarıda sözü edilen geçiş döneminde Müslüman olmaya başlayan yerli halk, mezar taşlarının üzerine kendi harfleri ve anadilleri ile kitabeleri düzenleme yoluna gitmiş olmalıdırlar. Örneğin Rogatica bölgesindeki Çadovina adı verilen yerde Radiloviç kardeşlerin mezar taşları (15.-16. yüzyıl ?) buna örnek olarak verilebilir. Radiloviç nişanı adı verilen ve üzerinde Bosançitsa ile yazılan kitabede şu satırlar bulunmaktadır: “Raduloviç'in iki oğlu Hasan ve Ahmed. Ve o arada büyük (yaşlı) olan Hasan ölür. O insan ve kahramanlık örneği idi. Büyük acısı sebebiyle kardeş Ahmet bunları yazdı. Buradan geçen(?) Kutsanmış olsun. Nişanı yıkacak olan kimseye ise lanet olsun.” Mezar taşının boyutları 31x32x120cm.dir ve mezar taşının yan yüzlerinde yüksek kabartma tekniğiyle kılıç ve asa yapılmıştır. Baş taşından daha kısa olan ayak taşı piramidal şekilde bitmekte, üzerinde hilal ve yarım küre kabartması yer almaktadır (Mujezinoviç, 1982: 102-103).

Muhtemelen 16. yüzyılın sonlarına kadar Saraybosna merkezinde olmasa bile yakın yerlerde Bosançitsa diliyle yazılan mezar taşları kullanılmıştır. Zaman içinde Türkçe okuyup yazanların sayısı arttıkça mezar taşlarının dikdörtgen prizma şeklindeki kavuklu mezar taşlarının kitabeleri Arap harfli ve Osmanlı Türkçesi metinlere dönüşmüştür. Yalnız burada önemle üze-

rinde durulması gereken konu, mühdedi olan bu Slav kökenlilerin yöreye Türklerin iskân edilmemeleri sebebiyle eski mezar taşı geleneklerini yeni kimlikleri üzerinden devam ettirmeleridir. Bu hem şekil açısından hem de bezeme açısından kendini belli eden bir durumdur. Bunun en güzel örneklerinden birinin Mahmut Brankoviç (1471-1485) adına dikilmiş mezar taşı olduğunu söyleyebiliriz. Üst kısmı pramidal ve tepe kısmı küre, dört tarafı da sembollerle dolu bu taşın üzerinde Bosançitsa harfleri ile “*Despotla yapılan savaştta öldürüldü / Mahmud Brankoviç'in taşı ailesinin toprağı Petrova Polje'ye dikildi / Bu taşı hazırlayan el kutsansın*” yazılıdır. Taşın kitabe yüzünde bir adet kılıç ve üst tarafında ise oldukça uzun kuyruklu bir arslan kabartması bulunmaktadır. Diğer yüzünde ise iç içe geçmiş üç daire, uçları yukarı bakan bir hilal ve dört küre kabartması vardır. Diğer iki yüzün birinde ucunda iki üçgen bayrak sembolü olan bir mızrak, diğer tarafta ise bir tane ucu tokmaklı bir sopa kabartması (bir yatağan da olabilir) bulunmaktadır. Mezar taşının üzerinde bulunan astral motiflerin anlamları ise günümüze kadar çözülememiştir (Wenzel, 1999: 296). Mezar taşı, ölen kişinin isminin Müslüman olmasının dışında herhangi bir Osmanlı mezar taşıyla benzerlik göstermemektedir. Doğal olarak değişim de yavaş yavaş meydana gelmiştir.

Alifakovaç mezarlığı

Saraybosna'da Alifakovaç adı verilen mezarlık bölgenin en eski mezarlıklarından biridir. 15. yüzyılın sonlarına doğru bölgede yaşadığı söylenen Şeyh Ali-Ufak, efsaneye göre bu bölgeyi mezarlık olarak tahsis eder. M. Mujezinoviç (Mujezinoviç, 1982), Ali Ufak'ın mezar taşının yazısız ve kavuklu olarak tasarlandığını yazmaktadır. Müellif bu mezarlıkta 200'den fazla kitabeli mezar taşının bulunduğunu, yazısızlarla beraber sayının 300'e ulaştığını belirtmektedir. Mezarlığın Osmanlı döneminden önce de mezarlık olarak kullanıldığı bilinmektedir. M. Mujezinoviç çalışmasında, bu bölgede 220 tane kitabeli taşı okumuş ve bu taşların kimlik bilgilerini vererek bunlardan sadece 50 taşın kitabesini yayınlamıştır. Araştırmacının tespit ettiği mezarlar 16. yüzyılın başından 19. yüzyılın sonuna kadar geçen zaman dilimine aittir.

2007 yılında yapılan katalog çalışmasında ise sadece 10 mezar taşı kataloga alınabilmiştir. Pek çok taşın yarısı veya tamamı toprak altında kalmıştır. 1992-1995 yılları arasında meydana gelen Bosna Savaşı'ndan sonra bu mezarlığa yapılan defin sayısı artmış, bu yüzden eski mezarlar yok olmuştur.

Ali Paşa Camisi

Ali Paşa Camisi'nin yanında genişçe bir mezarlık bulunmaktadır. M. Mujezinoviç (Mujezinoviç, 1982), bu mezarlığın 1560 tarihli Ali Paşa vakfiyesinden daha eski olduğunu düşünmektedir; zira burada da üzerinde herhangi bir işaret bulunmayan üçgen veya piramidal tepeli mezar taşları bulunmaktadır. Yazar bu mezarlığın 1950 yılında yapılan çalışmalarla caddeye doğru küçültüldüğünü ve caminin karşısında bulunan Aynî Dede ile Şemsi Dede'nin mezarlarının buraya taşındığını bildirir ve 13'ü kitabeli olmak üzere 30 mezar taşı tespit eder. Bunlar arasında şekil ve motif açısından baş ve ayak taşıyla bir mezar oldukça dikkat çekicidir. M. Mujezinoviç halk arasında bu mezarın Saraybosna'nın fethi esnasında şehit olan Tatar Şahı'nın oğlunun mezarı olarak kabul edildiğini söylemektedir. Bu mezar bugün de iyi durumdadır. 2007 yılında yapılan katalog çalışmasına bu bölgeden ancak beş mezar taşı alınabilmiştir. Caminin haziresinde yeni defin sayısı fazladır. Buradaki en önemli mezar Tatar Şahı'nın oğluna ait olduğu bilinen mezardır. 15. veya 16. yüzyıla ait olduğu düşünülen bu mezarın baş ve ayak taşında herhangi bir yazı bulunmamaktadır. Mezarın baş taşı dikdörtgen prizma şeklindedir. Serpuş kısmında kenarları yukarı doğru kıvrık ve ön tarafı V biçiminde oyuk bir başlık bulunmaktadır. Bu başlık Osmanlıların ilk dönemlerinde kullanılan uçları yukarı doğru kıvrık böklere benzemektedir. Elbette bu başlığın yüzde yüz bir Türk bökü olduğunu iddia etmek çok zordur. Ayrıca 16. yüzyıl itibarıyla Osmanlı ordusunda yer alan Tatar askerlerinin sarık sarmadıkları bilinmektedir (Yıldız, 2006: 213).

Bunun yanı sıra taşın dar yüzeylerinden bir tanesinde yüksek kabartma bir balta, diğer yüzünde ise bir yatağan kabartması yer almakta; ayrıca alçak kabartma bir ok da bu yatağan kabart-

masını tamamlamaktadır. Ön yüzde ise iki rozet ve hemen bunların altında da uçları yukarı doğru bakan bir hilâl bulunmaktadır. Son sembol ise bunlara doğru uzanan bir el kabartmasıdır. Ayak taşı ise üçgen alınlıklı olup ön yüzde üç tane yüksek kabartma rozet bulunmakla birlikte, dar yüzeylerde de birer tane yüksek kabartma rozet vardır. Ön yüzdeki bu üç rozetin altında ne olduğu belli olmayan dört ayaklı ve uzun kuyruklu bir hayvan motifi bulunmaktadır. Aynı hayvan motifinin bazı kavuklu mezar taşlarında da kullanıldığı Ş. Beşlagiç tarafından tespit edilmiştir. Bu taşın bir benzerine daha şimdiye kadar Bosna-Hersek bölgesinde rastlanmamıştır. Günümüze kadar iyi korunmuş olması da mezarın önemli bir kişiye ait olabileceğini düşündürmektedir. Ş. Beşlagiç, ise tüm Bosna-Hersek bölgesinde 15. ve 16. yüzyıllara ait olduğu düşünülen 43 farklı motifli 29 mezar taşı tespit etmiştir. Çalışmaya baş kısmında kavuk olmayan mezar taşları da dahil edilmiştir. Bunlar Saraybosna, Trnovo, Kalinovik, Sokolac, Rogatica, Foca, Olovo, Nevesinje, Prozor ve Glamoc bölgelerindedir. Bunların 24 tanesi hayvan motiflidir ve kuş, yılan, geyik, at, köpek ve yaban domuzu figürleri kullanılmıştır.

Osmanlı'da merkezî şehirlerde faaliyet gösteren atölyeler her türlü sanatta bağlı buldukları kuralları titizlikle uygulamaktaydılar. Temelde geleneklere aşırı bağlılıktan kaynaklanan bu tutucu sanat çizgisi, mezar taşları konusunda da ısrarla uygulanmakta ve merkezdeki temel çizgiler taşraya da model oluşturmaktaydı. Doğal olarak Sarabosna'da İstanbul, Edirne veya Bursa'daki gibi gelenekçi bir çizgi takip edilmesi beklenmediğinden, taş ustalarının daha serbest uygulamalar geliştirdikleri tahmin edilebilir. Saraybosna'da bulunan mezar taşları Ş. Beşlagiç'in belirttiği gibi 15. ve 16. yüzyıllarda bazı gruplar oluşturlar. Daha sonraki dönemlerde başlıklarda çeşitlenmeler başlar. 15. ve 16. yüzyıldaki mezar taşlarının genel çizgileri Ş. Beşlagiç'in tespitleri doğrultusundadır. Fakat bu yüzyıllara ait taşlardaki en büyük problem üzerinde herhangi bir şekilde Osmanlı taşı olduğuna dair bir işaret bulunmayan taşlardır. Bu taşlarla Osmanlı taşlarını birbirinden ayırt etmek gerekmektedir. Bölgedeki mezarlar şu şekilde gruplandırılabilir:

1. Üzerinde Müslüman bir kişinin adı bulunan, şekil olarak dikdörtgen prizması ve(ya) piramidal tepelikli taşlar. Bu taşların üzerinde Boşnak harfleri ile Boşnakça kitabeler yazılıdır.
2. Dikdörtgen prizma şeklinde olan piramidal tepelikli, bazıları kısa bazıları ise uzun gövdeli üzerlerinde topuz, kılıç, el, hilal şeklinde kabartmalar olan yazısız taşlar. Bunların hangi dine ait olduğunu söylemek zordur.
3. Baş taşları dikdörtgen prizma şeklinde ve serpuş kısımları kavuklu, üzerinde Boşnak alfabesi ile yazılmış Boşnakça kitabe bulunan taşlar.
4. Serpuş kısmında kavuk bulunan, fakat kitabe bulunmayan taşlar.
5. Serpuş kısmında kavuk bulunan, üzerinde Osmanlıca kitabe bulunan taşlar.
6. Üçgen alınlıklı olup kadın taşı olarak yorumlanabilecek yazısız taşlar.
7. Üçgen alınlıklı olan kitabeli kadın taşları.

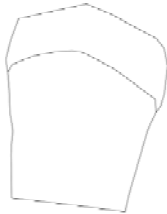

Saraybosna kadın mezar taşları

17 ve 18. yüzyıllarda kadın taşlarının üçgen alınlıkla hemen diğer taşlardan ayrıldığı görülmektedir. Bu taşların üzerinde herhangi bir motif nadiren bulunur. Hatta taşların şekilsel olarak kabaca yapıldığını söylemek de mümkündür. 19. yüzyılda durum değişmez fakat şehrin büyümesi ile statü bakımından daha iyi konumda olan ailelere ait kadın mezar taşlarında durumun farklı olduğu dikkat çekmektedir. Üçgen alınlık şekil olarak tercih edilen bir türdür.

İlerleyen zamanlarda mezar taşları daha iyi bir işçilikle yapılmaya başlanır. Kitabelerin üzerindeki yazılar silmelerle ayrılırken bezeme artar. Tablo 1'de bulunan S025 katalog numaralı kadın mezar taşı 20. yüzyılın başından. ortalarına kadar kullanımı devam eden bir kadın mezar taşı çeşididir (Tablo1). Bu tipte, üçgen alınlık ve bu kısmın içerisinde tam ortada iç içe iki daire bulunmaktadır. Alçak kabartma olarak yapılan bu motifin yanı sıra üçgen alınlığı oluşturan kenarların iç kısımlarında yarım daire biçiminde bezemeler, alt uzun kenarda ise bazen alçak kabartma, bazen de yüksek kabartma yapılmış üçgenler bulunmaktadır.

Sonuç olarak, ilk kadın mezar taşlarının üzerinde herhangi bir işaret bulunmayan düz ve üçgen

Tablo 1. Saraybosna'da kadın mezar taşları

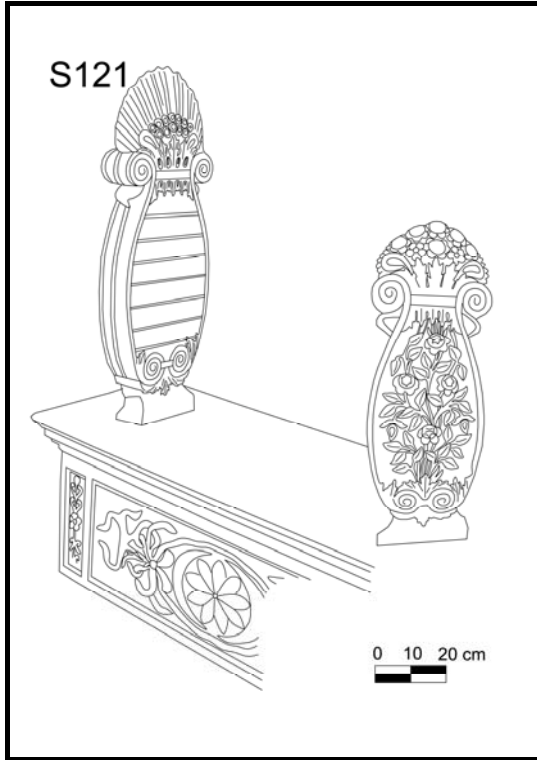
<p>S060</p> <p>0 10 20 cm</p>	<p>S005</p> <p>0 10 20 cm</p>	<p>S015</p> <p>0 10 20 cm</p>
<p>S018</p> <p>0 10 20 cm</p>	<p>S036</p> <p>0 10 20 cm</p>	<p>S023</p> <p>0 10 20 cm</p>
<p>S025</p> <p>0 10 20 cm</p>	<p>S055</p> <p>0 10 20 cm</p>	<p>S052</p> <p>0 10 20 cm</p>

alınlıklı bir taştan ibaret olduğunu, daha sonra ise üzerinin bu şekilde tasarlandığını söylemek mümkündür. Boşnak kültürü ile ilgili olarak ne yazık ki elimizde çok az sayıda araştırma bulunmaktadır. Kadın taşlarının üçgen alınlık kısmında bulunan yüksek kabartma ve(ya) alçak kabartma olarak yapılmış bezemeler -yarım dai-

reler veya iç içe daireler- Boşnak kadınlarının el işlemlerine verdikleri önemle ilgili olabilir. Özellikle elbiselerin yaka ve manşetlerin el işi oylarla süslediği ve bu el işlerine bölgede çok önem verildiği bilinmektedir (Cikotic ve Suljević, 2005: 57). Bu oya işi motiflerinden esinlenerek mezar taşı bezemeleri tasarlanılmış

olması olasıdır. Saraybosna'da çok az da olsa üzerinde bezeme bulunan fesli kadın mezar taşları da bulunmaktadır, fakat anlaşıldığı kadarıyla bu çok tutulan bir model olmamıştır. Feslerin üzerinde ucunda daire bulunan çizgiler, sembol değil sadece bezeme amaçlıdır ve Balkanlar'da ve Anadolu'da özellikle kadınların feslerini süsleyerek kullandıkları bilinmektedir. Burada da bu bezeme ile muhtemelen altın liralı süslemeler gösterilmek istenmiş olmalıdır.

Saraybosna'da rastlanan sıra dışı örnekler yine erken tarihlidir ve bunlar da muhtemelen ithal modellerdir. Çünkü bu ithal örnekler hem şekil itibarıyla farklı hem de yapıları pahalı mezarlar olup benzerlerine bölgede rastlanmamıştır. Bu tipteki mezarlara örnek olarak, Ömer Paşa'nın kızı Zafer Hanım'a ait 1851 tarihli lahit mezar gösterilebilir. Envater kataloğunda S121 olarak kayıtlı bu taşın doğal olarak Bosna-Hersek'teki diğer kadın mezar taşları ile herhangi bir benzerliği bulunmamaktadır. Taş işçiliği bakımından değerlendirildiğinde, lahit şeklindeki bu mezarın Bosna-Hersek dışından getirildiği düşünülebilir (Şekil 3).

Şekil 3. Zafer Hanım'a ait mezar lahidinin çizimi

Saraybosna erkek mezar taşları

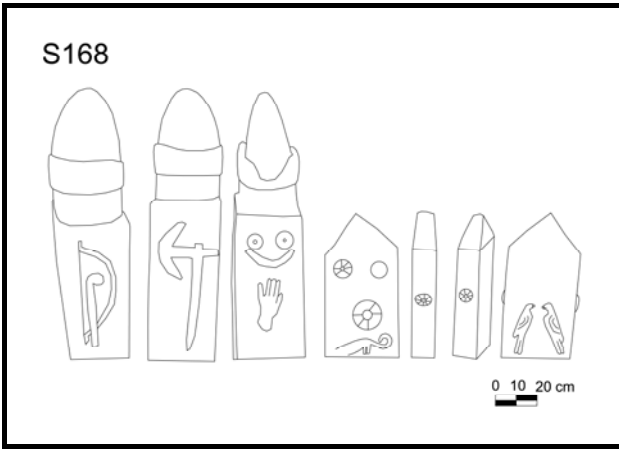
Saraybosna'da bulunan erkek mezar taşları 16. yüzyıldan sonra dikdörtgen prizma şeklindeki gövde ve bu gövdenin serpuş kısmında bulunan kavukla tipik ve ayırtedici bir görünüme bürünür. Mezarın varsa ayak taşı da çok yüzlü, tepe kısmı piramidal şekildedir; bazen mezarda hiç ayak taşı bulunmaz. Bu şekilsel özelliğin dışına çıkıldığı mezarlar ise yine cami hazirelerinde görülür. Kuşkusuz bunlar özel tasarlanmış olup, daha çok 19 ve 20. yüzyıla ait mezarlardır. S122 envanter numarası ile kayıtlı olan Mehmed Rıza Efendi'nin 1853 tarihli mezarı buna örnek olarak gösterilebilir. Mezar taşlarının ayrımı serpuş kısmında başlamaktadır. Osmanlı toplumunda serpuşlar sosyal statü belirten önemli bir kıyafet parçasıdır. Doğal olarak merkezdeki bu sosyal durum taşrada da etkisini gösterir. Mezar taşlarının üzerinde başlıklar çeşitlidir. Bunlar temelde kavuk, sarık ve festen oluşur. Kavuklar ve sarıklar kendi aralarında çeşitlenmektedir; feslerde ise böyle bir özel çeşitlenme görülmemektedir. Sarıkların ve kavukların en eski örnekleri, üzerinde tarih bulunmayan mezar taşlarında bulunmaktadır.

15. veya 16. yüzyılda yapıldıkları tahmin edilen erkek mezar taşlarında dikdörtgen prizma ve çok yüzlü gövde tipleri ile karşılaşılır. Sonraki tarihlerde yapılmış mezar taşlarının gövdeleri ise dikdörtgen prizması şeklindedir. Gövdelerin boyutları arasında belirli bir oran olduğunu söylemek çok zordur, çünkü bazı mezar taşlarının ölçüleri çok küçükken bazıları çok büyüktür. Örneğin 32 cm. gövde uzunluğu olan taşın yanı sıra, boyu 218 cm. uzunluğa sahip mezar taşları da bulunmaktadır. Aynı durum gövdelerin genişlikleri için de söz konusudur. Doğal olarak bölgeye has olan özellik mezar taşlarının serpuş kısımlarındaki farklılaşmalardan kaynaklanmaktadır. Bir başka özellik de gövdelerin süsten uzak sade bir görüntüye sahip olmalarıdır. Yalnız özel tasarlanmış olan ve genellikle cami hazirelerinde bulunan mezar taşları bu tanımlamanın içine girmemektedir. Saraybosna'da yapılan katalog çalışmasında 14 farklı tipte erkek mezar taşı tespit edilmiştir. Mezar taşlarının tip farklılıkları serpuş kısımlarında ortaya çıkmaktadır. Bu durum Bosna-Hersek'in başka bir bölgesinde karşılaşılan bir durum değildir.

Saraybosna mezar taşlarında bezeme ve simgeler

Saraybosna merkezindeki Ali Paşa Camisi'nin bahçesinde bulunan ve Tatar Şahı'nın oğluna ait olduğu düşünülen mezarın, Osmanlı döneminde bölgede yapılan mezarlarda kullanılan bezemelerin çoğunu üzerinde taşıdığını görülmektedir. Ayak ve baş taşından oluşan mezarın baş taşının üç yüzeyi de bezemelidir. Mezar taşının ön yüzünde yan yana yapılmış iki rozet, bunun altında uçları yukarı bakan hilal kabartması ve bunun da altında beş parmaklı bir el kabartması bulunmaktadır.

Şekil 4. Tatar Şahı'nın oğluna ait olduğu düşünülen mezar taşının ayak ve baş taşlarının çizimi

Mezarın baş taşının diğer yüzünde ise alçak kabartma olarak yapılmış yay ve ortasında bir yatağan kabartması bulunmaktadır. Yine M. Wenzel (1965)'in yapmış olduğu katalogta yatağana benzer bir silah bulunmamaktadır. Fakat yay figürü sıklıkla Ortaçağ'da kullanılan bir bezemedir. Mezarın ayak taşı ise üçgen alınlık şeklinde tasarlanmış olup baş taşının ön yüzünde birbirlerine bakan iki kuş figürü (şahin?) alçak kabartma olarak yapılmıştır. Günümüz Bosna-Hersek folkloründe ve birçok kültürde olduğu gibi, kuş ruhu simgeler. M. Wenzel'in hazırladığı katalogta bulunan kuş figürleri, mezar taşlarında başka figürlerle birlikte kullanılabilir fakat burada taşın bu yüzünde birbirine bakan iki kuştan başka bir şey bulunmamaktadır. Buna benzeyen bir motife Anadolu'da rastlamaktayız. Afyonkarahisar yöresinde bulunan sanduka bi-

çiminde yapılmış bir mezarın baş kısmında yüksek kabartma olarak kazınmış birbirine bakan iki kuş bulunmaktadır. Burada dünyanın direğine tünemiş iki yırtıcı kuş resmedilmiştir (Şekil 5).

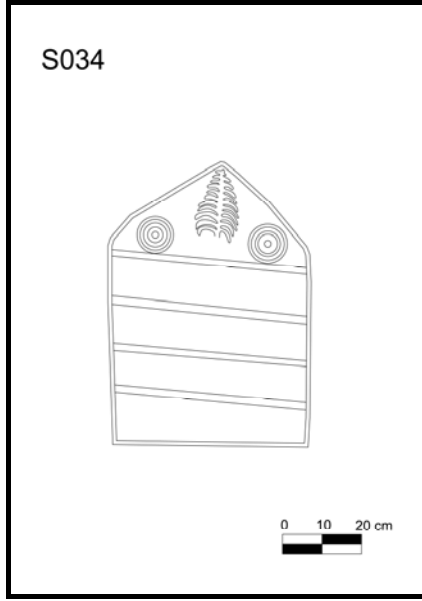
Şekil 5. Afyonkarahisar müzesinde sergilenen sanduka biçimli mezar taşının baş kısmında bulunan taşın üzerindeki motif (Seyirci ve Topbaş, 1983: 25).

Her ne kadar Saraybosna'daki bu taşın üzerinde, Afyonkarahisar bölgesinde bulunan mezarın üzerindeki motifte olduğu gibi direk çizgileri bulunmasa da, motifi oluşturan kuşların duruş şekilleri arasındaki benzerlik ilginçtir.

Saraybosna'daki bu mezar taşının arka yüzünde ise üç rozet ve alt kısmında da bir hayvan kabartması bulunmaktadır. Bu yüzeyde bulunan bezemeler, yine bölgede Ortaçağ mezar taşlarında kullanılan, ama anlamları bilinmeyen bezemelerdir. Kuşkusuz bu mezarı diğerlerinden ayıran en önemli özellik, mezarın baş taşında bulunan serpuş kısmındaki börke benzeyen başlıktır. Bu kısım tamamıyla Osmanlı mezar taşlarına has bir özelliktir. Bu mezar taşını aslında melez bir taş olarak yorumlamak mümkündür. Bir kısım motiflerle Ortaçağ Bosnası'nın mezar taşlarına benzerken, serpuş kısmıyla, kuş, ok, teber ve yatağan kabartmaları ile Osmanlı mezar taşlarını andırmaktadır.

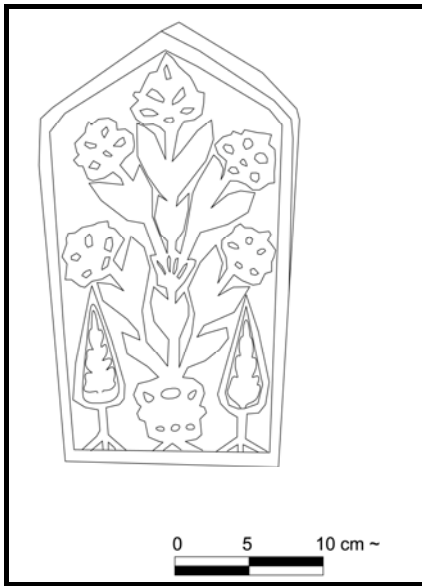
Saraybosna'daki mezar taşlarının bazılarında Türkiye'de bulunan Osmanlı mezar taşlarının üzerinde bulunan birtakım sembolleri de görmek mümkündür; fakat bunların sayısı son de-

rece azdır. Örneğin Osmanlı mezar taşlarında özellikle ayak taşında sıklıkla kullanılan servi, Saraybosna'da çok az kullanılır (Şekil 6).

Şekil 6. Saraybosna'da bulunan 1879 tarihli kadın mezar taşı

Ferhat Bey Camisi'nin haziresinin duvarına yaslanmış bir biçimde duran ve ayak taşı olduğu tahmin edilen taşın üzerinde, vazo içerisinde çiçek ve vazunun yan taraflarında da servi bezemesi bulunmaktadır (Şekil 7).

Şekil 7. Saraybosna'da Ferhat Bey Camisi'nin bahçesinde bulunan ayak taşının çizimi

Saraybosna mezar kitabeleri

Saraybosna'da incelenen mezar taşlarının kitabelerinde "Hüve'l-Hayyü'l-Bâki" ve "Ah mine'l-mevt" kalıplarının çok kullanıldığı ve bazen de her iki kalıbın birlikte yazıldığı durumlar ortaya çıkmaktadır. Ayrıca "Ah mine'l-mevt" kalıbı ile başlayan ve "Ya Gaffâr" veya "el-Fâtiha" gibi yakarışlarla hazırlanmış kitabeler mevcuttur fakat bunların sayısı çok azdır. El-fâtiha ibaresi kitabelerin dua isteme kısımlarında görülür.

Saraybosna mezar taşları hakkında, Osmanlı dönemi mezar taşlarının kitabelerini inceleyerek birtakım sonuçlara ulaşmak mümkündür. M. Mujezinoviç'in eserinde (Mujezinoviç, 1982), Osmanlı dönemi ve sonrasına ait (sayıca az olmakla beraber) Osmanlı Türkçesi ile yazılmış kitabeler incelendiğinde, gelişimi (veya değişimi) anlamak için kitabelerin formüllerine bakmak gerekmektedir. Bunlar arasında M. Mujezinoviç'in tespit ettiği, ancak fotoğraflarını koymadığı, sadece kitabeleri bulunan 16. yüzyıl ortalarına ait mezar taşlarının sayısı azdır. 15. yüzyıla ait iki taş örneği de sonradan, yani 17. yüzyılda yapılmıştır. 16. yüzyıla ait az sayıdaki taşın kitabeleri ise bize bir takım yorumlar geliştirme olanağı tanımaktadır. Bu taşlardan H. 959 (1552) tarihli Durali'ye ait olan mezar taşının kitabesinde "Kad entekale el-merhûm Durali bin Hamza Gaffâr'Allahu leh [...] Fî evâli Recep sene tis'a ve hamsîn ve tis'a mie" yazmaktadır. H. 951 (1544-45) tarihli bir başka mezar taşı Abbas bin Mehmed'e aittir ve kitabesi "Kad intekale el-Merhûm Abbâs b. Mehmed Er-Râcî ilâ rahmeti'llâhi Te'âlâ sene ihdâ ve hamsîn ve tis'amie" şeklindedir. Yine aynı tarihte ölmüş olan Salih bin Mehmed'e ait mezar taşının üzerinde ise "Kad intekale el-Merhûm Er-Râcî ilâ rahmetillâhi Te'âlâ Sâlih b. Mehmed Li-sene ihdâ ve hamsîn ve tis'a mie" yazılıdır. 16. yüzyılın ortalarına ait olup Arapça olarak yazılmış bu taşlarda, Osmanlı mezar taşlarının ilk dönemlerinde kullanılan "kad entekale..." ile başlayan Arapça kalıpların kullanıldığı görülür. Fakat daha önce de belirtildiği gibi Saraybosna dışındaki bölgelerde mühtedi olanların mezarları Bosançitsa adı verilen harflerle yazılır; bu bölgelerde Osmanlı Türkçesine geçişin uzun bir

süreye yayılmış olabileceği gerçeği de göz önünde bulundurulmalıdır. Doğal olarak Osmanlı hakimiyetinin ilk kültürel etkileri yönetim merkezi olarak seçilen yerlerde daha hızlı bir biçimde ortaya çıkmış olmalıdır. Saraybosna'nın, Osmanlı'nın bölgeye geldiği ilk dönemlerde küçük bir kasaba olduğu ve daha sonra büyüyerek önemli bir şehir halini aldığı unutulmamalıdır. Bu taşlarda 16. yüzyıl ortalarında kullanılan bazı klişe kalıplara daha rastlamaktayız. Bunlar daha çok “el-müteveffâ”, “el-merhûm(e)”, “el-merhûm ve'l-mağfûr-un-leh” ibarelerinden oluşur. Mezar taşlarının sayıca azlığına rağmen bölgedeki kitabe formüllerinin Osmanlı merkeziyle aynı yapıda olduğunu söylemek mümkündür.

17. yüzyıla gelindiğinde kitabelerde tarih düşürülmüş beyitlere de rastlanmaktadır. “El-merhûm(e) v'el-mağfûr(e)” ibarelerinin yine kullanılmakta olduğu anlaşılmaktadır. 18. yüzyıldan kalan mezar taşı kitabe sayısı fazla olduğu için bu yüzyılda yazılan mezar kitabeleri için daha fazla yorumda bulunmak mümkündür. Mezar taşlarının kitabeye ayrılan yüzeylerinin büyüdüğü ve kitabe metinlerinin içerik açısından farklılaştıkları görülür. Artık sadece ölen kişinin kimlik bilgileri değil; ölüm nedeni, nasıl öldüğü veya genç yaşta ölmüşse ölümünün yarattığı matem art arda gelen mısralarla anlatılır. Özellikle tarih düşürmenin yoğun olarak yaygınlaştığını görmekteyiz. Mezar taşlarının kitabelerinde, ilerleyen yüzyıllarda ölüm nedeni gibi olayların da yazıldığı ve sıklıkla tarih düşürmenin tercih edildiği görülür. Bu tarih düşürme beyitleri Osmanlı Edebiyatı açısından incelendiği zaman, bunların İstanbul ve diğer önemli merkezlerdeki kadar iyi nazım örnekleri olmadıkları ve bazı gramer hatalarıyla yüklü oldukları görülmektedir. Hatta bu tarih beyitlerinin bazıları, eli biraz kalem tutan ve şiirle az da olsa ilgilenen kişiler tarafından yazılmış olup bu yüzden de tarih beyitlerinde nazım açısından bozuk ve Türkçe açısından da iyi olmayan örnekler mevcuttur. Bu sadece tarih beyitlerinde değil manzum yazılmış kitabelerde de mevcuttur. Örneğin, “*Vâlideynine kıldı suziş iftirâk / Sabr-ı cemîl ola kalplere mer hem*” gibi bir ifade, dile hakim ve nazım hakimiyeti kuvvetli biri

tarafından söylenemeyecek kadar kötü bir beyittir. Pek çok taşta da tarih beyitlerini yazan şairlerin adı bulunmaktadır. Bunlar arasında en ilginç olanı şair Meylî'dir. Saraybosna'da pek çok mezar taşında adı geçen şâirin kimliği belirsizdir. 17. yüzyılda yaşayan Abdülbâkî Meylî Efendi, Bosnalı olup kayıtlarda kadı ve şair olarak geçmektedir. 1675 yılında ölmüştür. Bu mezar taşları üzerine tarih düşen Meylî ise 1700'lü yıllarda doğmuş olmalıdır. Şiir yazma olgunluğuna 20-25 yaşlarında geldiği düşünülürse 1746 ile 1778 yılları arasında geçen sürede tarih beyiti yazdığı anlaşılmaktadır. Bu 30 senelik uzun bir süreyi kapsamaktadır. Meylî tarihli son mezar taşı ise 1834 yılına aittir ve bu oldukça tuhaf bir durumdur. Bütün bu taşlarda mahlası görülen şair hep aynı Meylî ise şairin 100 küsur yaşında olması gerekir. Bunun zayıf bir ihtimal olduğu düşünüldüğünde, Meylî mahlaslı ikinci bir şair daha söz konusu olmalıdır. Bunun dışında tarih düşüren başka şairler de mevcuttur: Cevrî, Vehbî, Mînâ, Abdî, Nûri, Cenânî, Abdî, Hamdullah, Fâzıl, Hâtif, Zühdî, Abdülhalîm, Halîm, Ahmed, Hilmî, Fehmî, Enverî, Nahîf, Fehîm.

Mezar taşlarının kitabelerinden tarihle ilgili ilginç bilgilere de sahip olmaktayız. Nakşibendi Şeyhi Mustafa Nuri Efendi'nin 1827 yılında Saraybosna'da Yeniçeri teşkilatının kaldırılması nedeniyle çıkan olaylarda yeniçeriler tarafından öldürüldüğünü mezar kitabesinden anlamaktayız. Kitabede ayrıntılı olarak olayın nasıl meydana geldiği anlatılmaktadır. Ayrıca bölgede yeniçerilerin çıkardıkları isyanlar da bu kitabede eleştirilmekte ve isyancılar lanetlenmektedir. Saraybosna mezar taşlarında çok nadir verilen ölüm nedeni bilgisi bu mezar taşının üzerinde adeta hikaye gibi anlatılmıştır. Mustafa Nuri Efendi isyancılara nasihat etmeye çalışmış ancak isyancı yeniçeriler Mustafa Nuri Efendi'nin nasihatlerini padişahla işbirliği yapıldığının bir işareti kabul edip Mustafa Nuri Efendi'yi taşıyarak öldürmüşlerdir. Kitabenin orijinali ve çevirisi aşağıdaki gibidir:

“*Sâbikan Mollâ-yı Sofya hânedân-ı Bosna kim / Âl-i sâdâtın nakîbi zât-ı nesl-i Ahmedî / Kırım içinde Kefe nâmıyla semiyî beldeden / Bû'l-*

bekâ idi anun cedd-i kebîr-i emcedi / Açdı
ebvâb-ı fesâdı ol gürûh-ı bî şü'ûr / Zâtınun islâh
itmek idi gerçi maksadı / Nushu te'sîr itmedi
sıf-ı usâta âkibet / Etdiler işhâd ol zât-ı
muhibb-i meşhedi / Hâcegân-ı Nakşibendî içre
bî hemtâ idi / Zühd ü takvâ sâhibi cümle tarîkin
erşedi / Nâm-ı vâlâ-yı Şerîf-zâde ile meşhûr
olup / Ya'nî Seyyid Mustafâ Nûrî Efendi es'adi /
Yeniçeri ocağın ref' idicek Mahmûd Hân / Her
biri isyân idüp buldı cezâ-yı sermedi / Serserîler
çalışıp ocakların ibkâsına / Fark ü temyîz
idemezler idi hiç nîk ve bedi / Eylediler anı seng-
i bî-hisâb ile şehîd / Haşr olunca anılır meşhedle
cây-ı merkadi / Seng-i kabrinde okunsun vak'a-i
mergi müdâm / Rahmet ile yâd ola hem zât-ı pâk
'âbidî / Yazdı Fâzıl hûn-ı eşk-i çeşm ile târihini /
Lâmi'ü'l-envâr ola Nûrî Efendi meşhedi / Kad
vaka'a fî şehri Cumâde's-sâniye / Sene 1242
(31 Aralık -28 Ocak 1827)''

Çeviri:

“Bosna'nın köklülerinden eski Sofya kadısı
Hazret-i Muhammed neslinden gelen seyyitlerin
nakibi / Kırım'da Kefe diye bilinen beldeden,
/Onun büyük dedeleri hayır hasenad sahibi kim-
selerdi / O akılsızlar güruhu (yeniçeriler) fesat
kapılarını açtılar / Onun amacı aslında işleri
düzeltmek idi / Asiler güruhuna nasihatleri tesir
etmedi/ O şehitler (Hasan ve Hüseyin kastedili-
yor) aşığı zatı şehit ettiler / Züht ve takva sahibi
olup bütün tarikatlerin en mükemmeli idi / Şerif-
zâde Seyyid Mustafâ Nûrî Es'ad ismiyle meşhur
olup / Sultan Mahmud Yeniçeri Ocağı'nı orta-
dan kaldırdığında / Her biri isyan ederek ebedî
bir azaba çarptırıldılar / Başiboş isyancılar
iyiyle kötüyü birbirinden ayırt edemeyecek du-
rumda olduklarından ocağın kapatılmaması için
uğraştılar / Onu sayısız taşlar atarak şehit etti-
ler / Kıyamete kadar onun mezarı "meşhed" ola-
rak anılır / Mezar taşında onun ölümü hadisesi
ebediyyen okunsun / O ibadete düşkün zat hep
rahmetle anılsın diye Fâzıl gözyaşı kaniyle bu
tarihi Yazdı Nuri Efendinin şehitliği etrafa nur-
lar saçsın / Bu hadise 1242 senesi
Cümadelahire ayında gerçekleşti.”

Mezar taşları arasında ilginç olanları da bulun-
maktadır. Örneğin, 1878 tarihli Nuriye Hâ-
nım'ın mezar taşında Nuriye Hanım'ın iki kocası-
nın da adı bulunmaktadır:

“Leyse'l-garîbü men kâne fi'l-Hindi ve'l-Yemen
Lâkin el-garîbü men kâne fi'l-kabri ve'l-kefen¹
el-merhûme ve'l-mağfûre Nûriye Hânım el-Hâc
Hâfiz Tuzla zevcesi ve Mehmed Ağa Terovîca
zevcesi rûhiyçün el-fâtiha / Sene 1296 (1878-
79).”

Osmanlı mezar taşlarının kitabelerinde olduğu
gibi bu bölgedeki mezar taşlarında da ani ve
zamansız ölümler acı dolu mısralarla anlatıl-
maktadır. 1746-47 senesinde İsmail Bey'in genç
yaşta ölen oğlu Mehmed Bey'in mezar taşında
şunlar yazmaktadır: “Ey derîgâ kim esip bâd-ı
ecel bir gülü kopardı nahl-ı cândan / Ya'nî cen-
net zâde İsmâ'îl Bey'in gonca-i veş bir oğlu var
idi hüsn / Ömrüne duymadı kıldı irtihâl bâkî
müseyyin ide mu'ammer zü'l-minen / Kıl du'â
Meyli yazıp târihi Cenneti itsün Mehmed Bey
vatan / Sene 1159 (1746-47).”

Sonuç

Sonuç olarak Osmanlı döneminden kalan mezar
taşları, İmparatorluğun merkezî şehirleri ve İs-
tanbul taşları ile kitabe kalıpları açısından bü-
yük bir farklılık göstermemektedir. Bununla bir-
likte merkezde yaygın olarak kullanılan ifade
kalıpları 15. yüzyılda Saraybosna'ya gelmiş ve
bu ilk örnekler muhafazakâr biçimde değiştiril-
meden uzun süre tekrarlanmıştır. Saraybosna
Osmanlı hakimiyetinden çıktıktan sonra da, bu
mezar taşları aynı şekillerde kullanılmaya de-
vam etmiş; daha sonraları da bugünkü şekilleri-
ne ulaşmışlardır. Günümüzde Boşnak mezar taş-
larında sadece "el-Fâtiha" ve "Hüve'l-Hayyü'l-
Bâkî" gibi ibareler bulunmakta ve bunlar Arap
harfleri ile yazılmaktadır. Yeni kitabelerde ise
sadece ölen kişinin adı, soyadı, ölüm tarihi ve
bazen de mezarını yaptıran kişinin adı bulun-
maktadır. Son dönemlerde eski kavuklu mezar
taşlarının stilize edilmiş örneklerine rastlandığı
gibi, Kovaçi mezarlığında halk arasında şehit
taşları olarak bilinen bazı mezar taşı şekilleri,
Bosna Savaşı'nda şehit düşenler için kullanılan
mezar taşlarının formuna ilham kaynağı oluş-
turmuşlardır.

¹ Arapça kısmın tercümesi: “Hindistan veya Ye-
men'de olan garip sayılmaz. Asıl garip, kabirde ke-
fen içinde olandır.”

Kaynaklar

- Beşagic, Ş., (1978). Nisani XV ı XVI Vijeka u Bosni Hercegovini, Sarajevo.
- Malcolm, N., (1999). *Bosna*, çev. Aşkım Karadağlı, Om yayınları, İstanbul.
- Mujezinoviç, M., (1982). *Islamska Epigrafika u Bosni i Hercegovini*, I-II-III, Sarajevo.
- Seyirci, M. ve Topbaş, A., (1983). *Afyonkarahisar Yöresi Türkmen Mezar Taşları*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Wenzel, M., (1999). *Bosnian Style on Tombstones and Metal*, Sarejevo. Marian, 1965. *Ukrasni motivi na stećcima (Ornamental Motifs on Tombstones from medieval Bosnia and Surrounding Regions)*, Veselin Masleša, Sarejevo.
- Wenzel, M., (1994). *Four Decorated Steles: The Influence of Islam on Bosnian Funerary Monuments*, *Journal of Islamic Studies*, **5**, 2, 221-241, Oxford.
- Yıldız, H., (2006). *Hadi Osmanlı Sefere*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.